

СПАДЩИНА В.А. РОМЕНЦЯ: ВІД ПСИХОЛОГІЇ ФАНТАЗІЇ ДО МРІЇ ПРО КАНОНІЧНУ ПСИХОЛОГІЮ

Марина ГУСЕЛЬЦЕВА

Copyright © 2013

Володимир Андрійович Роменець – учений енциклопедичного стилю мислення, котрий залишив наукову спадщину, актуальність інтерпретації якої лише зросла у постнекласичну епоху. Його ерудиція і схильність до міждисциплінарності винятково сприяють діалогу психології з науками антропологічного кола – історією, міфологією, мистецтвознавством, літературознавством, філософією. Саме його перу належать сім фундаментальних праць у сфері історії психології [5–11], дві монографії, присвячені психології творчості і ролі фантазії в дослідницькій діяльності [14; 18]. Стрижнем наукової спадщини академіка Володимира Роменця є його теорія вчинку. Вчинок став для нього магічним кристалом, через який він проінтерпретував історію психології, запропонувавши оригінальну модель інтеграції психологічного знання [1], що виявилось зв'язною ланкою між такими сферами культури, як міфологія, філософія, релігія, наука, мистецтво. Психологія у такому культурно-гуманістичному підході з'явилася як міждисциплінарна комунікативна наука, що претендує (якщо оперувати категоріями сучасного наукознавства) на постнекласичний тип раціональності [1; 4; 22].

У дослідницькій діяльності В.А. Роменця з певною часткою умовності можна виділити декілька періодів, пов'язаних з розробкою ним психології творчості, психології вчинку, канонічної психології. При цьому вчинок як “логічний осередок” став для нього ключовою проблемою, якій він залишався вірний від по-

чатку до кінця (“Життя і смерть у науковому і релігійному тлумаченні”, “Історія психології ХХ століття”) відведеного йому часу наукової творчості¹.

Енциклопедичність творчого стилю В.А. Роменця виявилася навіть в невеликій рецензії, присвяченій аналізу хрестоматій із психології, де він мимохідь привертає матеріал з абсолютно різних наукових сфер: згадуючи нариси про емоції педагога К.Д. Ушинського, звертаючись у зв'язку з аналізом нераціональних аспектів мислення до роботи фізика Л. де Бройля, присвяченої ролі уяви, інтуїції та гри в науковому дослідженні [25]. Проте слід зазначити, що у психологічній науці ідеї В.А. Роменця просувалися нелегкими і незагальними шляхами. Так, у бібліотеці ІНІСН РАН² є два варіанти автореферату його кандидатської дисертації, присвяченої психології творчості [26; 28]. У 1960 році захист не відбувся, нібито, через “ідеалізм” автора, і кандидатську дисертацію він захистив лише в 1964, працюючи в Інституті філософії [2]. У 1990 році в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка В.А. Роменцем була захищена докторська дисертація, опонентами якої виступили М.Г. Ярошевський, К.О. Абульханова-Славська, І.Г. Білявський [29]. На сьогодні саме автореферат його докторської дисертації презентує в найлаконічнішому і чітко сформульованому вигляді *авторську концепцію вчинку*, емпіричним матеріалом для підтвердження та ілюстрації якої послужили скрупульозно напрацьовані раніше теми історії психології [5–11].

¹ Зверну увагу прискіпливих читачів, що книга “Життя і смерть у науковому і релігійному тлумаченні” сприймається “останнім словом” не за датою її виходу у світ (тобто за формальною ознакою), а за змістом (екзистенційною проблематикою). Як справедливо зауважив П.А. М'ясоїд в особистій переписці, завершальною в науковій біографії вченого книгою має бути “Історія психології ХХ століття”, опублікована в 1998 році у співпраці з І.П. Манохою [11].

² Заклад Російської академії наук – Інститут наукової інформації із суспільних наук.

**ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ:
ВІД ОБРАЗУ ДО ЖИТТЯ**

Свій дослідницький шлях у психології В.А. Роменець розпочав із вивчення закономірностей і вікових особливостей розвитку юнацької фантазії (робота велася під керівництвом проф. О.М. Раєвського [24]). Висновувати про продуктивність цієї праці можемо із автореферату, в якому автор сформулював гіпотезу “про поетичний характер образів юнацької фантазії як головну, визначальну межу” і звернув увагу на широке естетичне значення слова поетичного [26, с. 4].

Для доказу сформульованої гіпотези був задуманий і здійснений експеримент, у якому брало участь 450 обстежуваних, а також було проаналізовано 1600 творчих робіт. В.А. Роменець розробив оригінальний метод подання художньої картини. У зв'язку з чим пропонувалася наступна інструкція: “Уявіть творчу, немов би на полотні, художню картину, назва якої вам буде запропонована. Відразу ж після того, як ви почувєте назву, усно прозвітуйте про всі уявлення і думки, які у вас виникають. Не відволікайтеся спеціально для їх словесного оформлення. Старайтеся якомога наочніше уявити і глибше осмислити героїв вашого твору і ситуацію, у якій вони перебувають” [Там само, с. 5]. Тематику для такого фантазування слугували ситуації здачі іспитів, зустрічі друзів, перебування на природі або в інших місцях культурного відпочинку, а також більш абстрактні тематизми творчості і свободи. Обстежувані повинні були сконструювати образ на задану тему. При цьому додатково вивчалися продукти юнацької творчості у формі шкільних творів, творчих нарисів і заміток, щоденники, листи. Крім того, проводився спеціальний психологічний аналіз художньої літератури про юнацький вік.

Одержані результати дозволили В.А. Роменцю виділити етапи розвитку юнацької фантазії: поява задуму того чи іншого образу (1), формування абстрактного задуму чи побудова загальної ідеї образу (2), імпровізація (3) і народження цілком конкретного задуму (4). “В мріяннях юності максималістичні задуми знаходять свою першу ідеальну форму здійснення” [Там само, с. 6]. Специфічним саме для юнацької творчості В.А. Роменець вважав її імпровізаційний характер. Юність – це час пошуку власного покликання, перевірки і випробування здібностей у різних сферах ді-

яльності, можливість розширення кола інтересів. І тут В.А. Роменець помітив украй важливу межу, істотний момент переходу від мріянь до самореалізації. “У підліткового покоління перш за все потрібно виховувати енергію і волю до реалізації задумів. Якщо юнак стане тільки мріяти про здійснення своїх ідей і не докладе яких-небудь серйозних зусиль для їх реалізації, така інертність з часом може перетворитися на рису характеру” [Там само, с. 7]. Саме така риса, стаючи згодом особливістю ментальності, є, за В.Я. Стоюніним і Д.Н. Овсяннико-Куликовським, каменем спотикання на шляху модернізації російської культури [23; 32].

Для осягнення “логіки юнацької фантазії” і виявлення структурних взаємозв'язків у побудові внутрішнього образу В.А. Роменець пропонував обстежуваним проаналізувати художній уривок (це був вірш у прозі І.С. Тургенєва “Голуб”) із пропущеною певною частиною тексту – початком, серединою або закінченням. На підставі інтерпретації одержаних результатів і вивчення шкільних творів дослідник дійшов висновку, що “типовою для юнацького віку є емоційна мотивація структури образів фантазії” і що самосвідомість в юнацтві починається “саме з аналізу відчуттів та причин, що її викликали” [26, с. 10]. Проте, оскільки умова поетичності образу полягає у переважанні смислової складової над чуттєвою, то “важливим педагогічним завданням треба визнати виховання у юнаків і дівчат об'єктивного характеру фантазії” [Там само, с. 11]. Емоційність у цьому разі повинна не зникнути, а підкорятися логіці осягнення дійсності. Тому від фантазування і марень юні слід перейти до здатності “бачити справжню поезію життя”. Далі автор запропонував оригінальну систематизацію характерних для юнацького віку прийомів фантазування. “Юнацький максималізм виявляє себе в таких конкретних формах, як гіперболізування (навмисне перебільшення вражень), поляризація (тяжіння до крайнощів, зіставлень), а також фантазування масштабами всесвіту. <...>. Пристрасне бажання увійти до живого зіткнення з його предметом здійснюється в юнацькій мрії – специфічній формі відношення фантазії до дійсності” [Там само, с. 12]. Отож юнацька мрія, вириваючись з неминучого відриву від дійсності, поступово починає враховувати вимоги й осягати закони останньої, тим самим стаючи ближче до реальності. Розвиток образів юнацької фантазії здійснюється у переході від абстрагованої мрії

до можливості її реалізації, причому все більш визначеної і дієвої.

Іншим параметром розвитку творчої фантазії є динаміка переходу від викладу чужого тексту “чужими словами” до виникнення оригінальної форми виразу і формування власного творчого стилю. І на цьому шляху В.А. Роменець виокремив певні етапи творчого розвитку: наслідування – оригіналізація – оригінальність. “Людина опановує своїми творчими здібностями, опановувавши чужим досвідом. <...>. У цьому виразі самого себе з допомогою чужого й полягає природа наслідування” [Там само, с. 15]. Таким чином наслідування стає одним із початкових механізмів творчого розвитку. Але це завжди наслідування без наслідування, оскільки, як у творчій діяльності народжується творець (С.Л. Рубінштейн), так і шляхом в оригіналізації, ми пророщуємо в культурі власну оригінальність.

Примітно, що категорію *поетичного* В.А. Роменець трактував не у вузькому літературному, а в широкому естетичному значенні. У цьому розрізі і юнацький творчий розвиток він розглядав як рух-поступ до поетичності образу, до поетичності як особливої “когнітивної складності” (якщо скористатися відомим поняттям Дж. Келлі). Водночас такий рух-поступ становить особливу логіку розвитку фантазії – від емоційно-суб’єктивного досвіду до об’єктивно-поетичного. “Запозичення, наслідування й оригінальність у цьому форматі постають як форми і ступені становлення оригінальної поетичності. Юність спочатку запозичує суто зовнішнім шляхом, потім освоює зразок органічно і, нарешті, проводить свою, перероблену на базі власного досвіду, індивідуалізовану поетичність” [Там само, с. 16]. Відтак уже перші пошукові дослідницькі зусилля В.А. Роменця свідчили про незвичайний розум, наукову сумлінність і скрупульозність, уміння конструювати нетривіальні експериментальні ситуації та концептуально висновувати.

Проблеми творчості, фантазії і пізнання стали початковим періодом на шляху становлення вченого. Підсумком цього періоду є дві монографії [14; 18] і ціла низка статей [13; 15–17] (див. також [19]). В основу монографії [14] були покладені матеріали як незахищеної, так і захищеної автором кандидатських дисертацій, що підтверджує зіставлення структури її тексту з текстами позначених авторефератів [26; 28].

Феномен пізнання В.А. Роменець розглядав як “живий творчий процес”, а значення фантазії

бачив у подоланні одностороннього емпіричного погляду на світ. Лейтмотивом дослідження тут стало виявлення специфіки фантазії як психологічного процесу, недостатня розробленість в науковій літературі відмінностей фантазії від мислення. Вивчаючи “гносеологічну природу фантазії”, він опрацював погляди на фантазію у філософських системах стародавнього світу, уявлення про фантазування, що склалися в новий час і що знайшли відображення перш за все в ідеалістичній філософії (І. Маас, І. Фіхте, Р. Майстер), а також реконструював історію осмислення фантазії та уяви як пізнавальних процесів. Згідно з концепцією В.А. Роменця, відмінність між мисленням і фантазією полягає не тільки у їх кінцевій меті, але й у мотивації. “Фантазія, більш аніж будь-який інший психічний процес, створює ілюзію незалежності психіки людини від об’єктивної дійсності” [28, с. 4]. Продуктом фантазії стають чуттєві, наочні та осмислені образи, її специфіка зовсім не зводиться до співвідношення плотських і раціональних моментів, а передбачає особливу індивідуалізацію пізнавального досвіду, його оригінальність і неповторність. “Дія принципу індивідуалізації полягає в тому, що у фантазії створюється образ, котрий відображає об’єктивні якості предмета в їх чуттєвій самотності і неповторності” [Там само, с. 3].

Формулювання принципу індивідуалізації як специфічної особливості фантазії в лоні перебігу пізнавального процесу привело дослідника до питання про його різну дію у сферах мистецтва і науки: якщо у першому випадку даний принцип слугує розкриттю суб’єктивності, то в другому сприяє виявленню закономірностей, але з утриманням досвіду винятковості. Інтерпретація фантазії як пізнавального акту, зі свого боку, підвела В.А. Роменця до проблеми відмінності гуманітарного і природничого знання, а також до розуміння специфіки гуманітарного пізнання. Як відомо, цю проблему поставили у психології В. Дильтей і неокантіанці, потім варіанти її розв’язання були запропоновані у роботах М. Вебера і Д. Бела, в розуміннєвій соціології, в історії повсякдення, у філософії герменевтики Г. Гадамера і методології гуманітарних наук М.М. Бахтіна. Шерег авторів, і серед них зокрема Х. Ортега-і-Гассет, підкреслювали важливу роль фантазії не тільки у пізнавальній діяльності, а й у науковому дослідженні. За В.А. Роменцем, фантазія являє собою глибоко індивідуа-

лізований пізнавальний процес, причому творчі образи в ній не тільки багаті чуттєвістю, а й збагачені пристрасною, і саме процес індивідуалізації створює особливі ефекти присутності і співпереживання у перебігу такого пізнання. В художній фантазії особистість розкриває своє ставлення до світу, виявляє “здатність судження” як естетичну спроможність (І. Кант), а також певним чином оцінює події. Епістемологія тут зустрічається з аксіологією (на що звертав увагу ще М. Вебер). Для В.А. Роменця важливо, щоб фантазія як психологічно складний феномен розкривалася не тільки у ціннісному, а й в діяльному вимірі.

Звертаючись до аналізу становлення фантазії як пізнавальної здатності, В.А. Роменець відстежує народження фантазії із дії [18; 28]. Не наслідування (як у концепції А. Валлона), а гра є для нього перехідною формою між перцептивними і творчими діями. Саме гра дозволяє уяві здійснити відрив від перцептивного поля, створити особливі реальності, конструює світ. Гра постає специфічною формою людської діяльності, а не тільки певним етапом в онтогенезі, являє собою спосіб моделювання дійсності, становить основу наукової і художньої творчості. “Гра припускає високу спроможність перенесення одних функцій предметів на інші. В ній людина роздвоює предмет гри на річ і на її уявне значення. Відбувається взаємне проникнення дійсного переживання і фантазії” [28, с. 5]. Важливою ідеєю тут стає активний і дієвий характер пізнавального процесу. “Людина жадає повністю істини ще й у тому розумінні, що хоче сприймати її не тільки умоглядно, але й усією своєю сутністю. Щоб досягнути такого стану потрібно здолати суто споглядальне відношення до дійсності, стати активним учасником наявних подій”, [Там само, с. 5].

Ілюструючи висловлену ідею, В.А. Роменець звертається до “методу фізичної дії” К.Д. Станіславського, завдяки якому саме через дію вдається проникнути у внутрішній світ того чи іншого героя. Розглядаючи феномен гри крізь формат інформаційного підходу, вчений відзначає, що гра в кібернетичному трактуванні створює узагальнений образ дії і тим самим дає змогу подолати неповноту інформації, унеможлиблює пошук оптимальних стратегій. Відтак гра, на думку В.А. Роменця – це своєрідна лабораторія творчої дії. Легко помітити, що його характерним дослідницьким почерком є когнітивна складність і багато-

аспектність інтерпретації цього феномена, що становить прикметну ознаку постнекласичного наукового стилю.

У формуванні пізнавально-творчих прийомів фантазії В.А. Роменець більш чітко виділив три послідовні етапи: абстрактний задум – імпровізація – конкретний задум. Будь-яка творчість сходиться до абстрактного задуму, проте останньому не вистачає емпіричного матеріалу. Тому постала криза розвитку спонукає особу перейти до наступного етапу, на якому пошуки потрібного матеріалу ведуться у формі імпровізації. Внутрішня структура імпровізації є складним і динамічним утворенням (і ми можемо тільки гадати чи був В.А. Роменець знайомий у той час з роботами В. Гумбольдта і Г.Г. Шпета, що присвячені проблематиці внутрішньої форми слова і витвору мистецтва, або ж такий діалог є реконструкцією інтерпретаторів його наукової спадщини): “багатоаспектні первинні пошуки елементів образу і зв’язків між ними” врешті-решт завершуються встановленням ідейної спрямованості образу, далі слідує синтез різноманітних варіантів імпровізації, на основі якого виникає вже цілком конкретний задум, котрий, зі свого боку, дозволяє актуалізувати “творчі образні моделі дійсності” [28, с. 7]. Конструюючи спрощені моделі дійсності, творець здійснює певний відліт від неї і закономірно жертвує багатством неістотних, але проте життєвих зв’язків. “Проте загальне, схема не можуть повністю задовольнити пізнавальні інтереси людини, котрий здебільшого прагне проникнути в індивідуалізовану суть предмета. Ці спроби утворюють основний зміст процесу становлення мрії” [Там само, с. 8]. І В.А. Роменець звертається до вивчення *генези мрії*, виділяючи у її розвитку: а) романтичну форму (прагнення, яке характеризується абстрагованістю і динамікою від чуттєвого уявлення до символічного), б) марення, котрі поступово наближають людину до реальності, в) вибір певної життєвої мети, г) постановку адекватних для її втілення поточних завдань і, нарешті, д) реалізацію мрії у формі вчинку, творення чи творчого діяння. У такий спосіб автор відстежує розвиток фантазії від становлення структурних зв’язків у її первинних образах до виникнення *вмотивованої фантазії*, яка вимагає дієвого втручання в дійсність. Виникає запитання: “Чи можемо ми сьогодні на цій підставі вишукувати у спадщині В.А. Роменця конструктивістські устремління, або ж

подібне заняття виявиться приписуванням автору ідей, про які той навіть не підозрював?” Щоб делікатно уникнути дилеми поставленого запитання, звернемося до паліативу, визнавши, що вся психологія радянської епохи носила конструктивістський відтінок, і це було її творчим стилем – якщо не інтелектуальним, то загальнокультурним³.

Підкреслимо, що фантазія в уявленні В.А. Роменця є не тільки особливою формою творчого пізнання дійсності, не лише мотивувальною силою до її перетворення, а й слугує містком для переходу абстрактного і теоретичного змісту в конкретне і практичне втілення. Саме остання особливість фантазії як посередницька ланка між абстрактним і конкретним, уявним і реалізованим обіймає не просто теоретичний смисл, але і *методологічне значення, дозволяючи розв'язати одну із суперечностей сучасної психології – очевидний розрив між її теорією і практикою.*

Серед експериментальних прийомів фантазії автор виділив гіперболізацію, аналогію, ідеалізацію. “Сукупність прийомів фантазії становить одну із засад творчого методу в тій чи іншій науці” [28, с. 10]. У творчому процесі взаємодіють дві функції фантазії (діалектично поєднуючи єдність і протилежність): з одного боку, здійснюється відрив від чуттєвої даності ситуації і подолання вузькості перцептивного поля, з другого боку – спостерігається повернення до предметної чуттєвості та індивідуалізованої конкретності творення. “В розвинених формах творчої фантазії успішно долається як вузькість і тяжкість емпіризму, так і нестримність польоту відірваної від реальності бази абстрагованості” [Там само, с. 11]. Важлива також евристична, аксіологічна і конструювальна функція пізнання, яка “виявляє не тільки те, що є, але і те, що повинно бути” [Там само, с. 12]. Фантазія стає механізмом не лише інтелектуального розвитку, а й розвитку особистості: в експериментальних прийомах фантазії формується творча індивідуальність. (І тут особливо відчувається ідейна близькість В.А. Роменця і С.Л. Рубінштейна [31].)

Звернення В.А. Роменця до теми фантазії і творчості, на наш погляд, є не випадковим,

оскільки дана проблематика перш за все визначалась інтелектуальною традицією української психології, пов'язаної з іменами О.О. Потебні, Д.М. Овсяннико-Куликовського, харківської школи, дослідженнями творчості як міждисциплінарного об'єднання вчених навколо тематичної збірки “Питання теорії і психології творчості”, що видавалася Б.О. Лезіним у 1907–1923 роках. Загалом примітною особливістю саме української достойницької традиції є втілення теми творчості у проблематику вивчення мови, переживання і звернення до міждисциплінарного культурно-історичного контексту [1].

Якщо психологія творчості стала витоком дослідницької діяльності В.А. Роменця, а культурно-історичний контекст послужив незмінним пошуковим горизонтом, що супроводжував усі основні праці, то магістральною лінією його наукової біографії, безумовно, є *психологія вчинку*. Причому тема психології творчості у сфері психології вчинку не завершилася, а перейшла на інший рівень вивчення, що припускає огляд історії всесвітньої психології як інтелектуальної культури та скарбниці різноманітних творчих підходів і прийомів пізнання психіки. Поставивши перед собою на новому дослідницькому віражі мету – поєднати предмет психології і принципи становлення історико-психологічного знання, – В.А. Роменець мав намір, “користуючись відповідною методологією, розробити на науковій основі у зв'язку із психологією творчості принципи викладу історико-психологічного матеріалу, які сприяли б усвідомленню не тільки їх пізнавального значення, але і стали б інструментом формування творчої особистості психолога, вченого, викладача, практика” [29, с. 3]. Таким чином, *психологія творчості вливалася у психологію вчинку, й обидва ці потоки рухалися в напрямку розробки канонічної психології.*

ПСИХОЛОГІЯ ВЧИНКУ: ВІД ІСТОРІЇ – ДО ТЕОРІЇ

Звернувшись до аналізу історії всесвітньої психології, В.А. Роменець щонайперше сфор-

³ Конструктивістський пафос радянської психології особливо впадає в очі зарубіжним дослідникам, котрі вже добре знайомі з парадигмами як конструктивізму і радикального конструктивізму, так і соціального конструктивізму. “У певному розумінні радянська культурно-історична школа після Л. Виготського і теорія діяльності Леонтєва–Давидова близькі до соціального конструктивізму, щонайперше в діалектичних відношеннях людини і світу та історичного і культурного зумовлення діяльності” [35, с. 46].

мулював його методологічне значення. Цілісна картина історії всесвітньої психології “є важким і величним шляхом пошуку закономірностей, що скеровують людську природу, стають знаряддям самопізнання науки” [29, с. 2]. Ця картина виявляє “історичний плюралізм” ідей, котрий захищає науку від догматизму, а також пропонує різноманітність способів творчості, осмислення яких стає завданням історико-методологічного дослідження.

Важливою характеристикою дослідницького підходу В.А. Роменця є осмислення ним історії психологічного знання в контексті та у зв’язку з історією культури, що дозволяє нам сьогодні охарактеризувати його підхід як *культурно-історичний* і міждисциплінарний. У цьому аналітичному розрізі упредметнення історії всесвітньої психології, як відомо, охоплює еволюцію, розвиток і формування психологічних знань, однак В.А. Роменець істотно розширив межі так званої наукової психології, показуючи, що психологічні знання щедро розсіпані у фольклорі, мистецтві, релігії, філософії, міфології, праві, медицині, в низці суміжних з нею наук як природничого, так і соціогуманітарного кола. У будь-якому разі трактування історії психології у горизонті культурології дало змогу ученому не тільки виявити життєве культурно-історичне джерело психологічних ідей, а й збагатити гуманістичний пафос психології як науки про людину.

Звернувшись до багатого історико-культурного матеріалу, В.А. Роменець став розглядати історію психології через оптику поставлених і вирішуваних протягом її генези теоретичних проблем, показуючи, як за етапами розвитку психології відбувалося перетворення її предмета. Загалом у визначенні останнього ним було визначено три тенденції: перша торкалася специфіки, спонтанності, автономності психічного, дуалізму душі і тіла, з чого постала проблема пошуку зв’язків між ними (яка в найчіткішому вигляді була сформульована Р. Декартом і Б. Спінозою), а “психічне як суб’єкт діяльності (людини) співвідноситься з тілесними явищами і зовнішнім світом. Їх відносини виражають те чи інше розуміння природи психічного” [29, с. 2]; друга була ототожненням душі і тіла на основі інтроспективного або поведінкового підходів; третя обґрунтовувала діалектику об’єктивного і суб’єктивного (їх взаємоперетворення), що й уможливило виокремлення “осередку” (клітинки) вчинку. Саме вчинок, за В.А. Роменцем, є “логічний

осередок” психології, те системоутворювальне підґрунтя, яке дозволяє здійснити інтеграцію психологічного знання.

Відшукання такої логічної та історичної одиниці в еволюції психологічного знання дало змогу автору запропонувати оригінальну періодизацію історії всесвітньої психології, одночасно створивши модель розгортання історико-психологічного процесу. Вчинок тут виступав не тільки як логічний осередок, а й як історико-психологічна одиниця у її історико-науковому тлумаченні. “У вченнях кожної епохи у структурі вчинку ставляться певні акценти, у чому єдині історична психологія та історія психології. Послідовність у зсуві акцентів із ситуації на мотивацію, від неї на дію і післядію визначає основні віхи у розумінні і тлумаченні поведінки людини, дослідженні психіки в цілому. <...>. Поступальна хода в інтерпретації вчинку вказує на шлях виявлення *основних проблем психології* в кожну епоху її становлення. Вчинок є *опосередкованою ланкою* між психікою і тілом, між структурними компонентами психічного, так що врешті-решт людина *пізнає себе*, здійснюючи вчинок, аналізуючи його наслідки” [Там само, с. 4].

Вчинковий принцип допомагав об’єднати в єдину мережу психологічного знання такі категорії, як ситуація (образ), дія, мотивація, рефлексія, особистість, врошуючи психологічний аналіз цих категорій у конкретне тіло історії і культури. На основі вчинку В.А. Роменцем була створена і періодизація історії психології [5]. Одним з методологічних завдань історика психології вчений бачив досягнення взаємозв’язку між інтелектуальним багажем того чи іншого часу та історико-культурним контекстом епохи: проникаючи в “дух часу”, дослідник повинен подати певну теорію в координатах еволюції наукового знання в цілому. “Зрозуміти історично усвідомлювані форми вчинку означає зрозуміти якісно відмінні етапи становлення самої психології, зрозуміти її історію. Саме структура вчинку в його історичному усвідомленні відкриває можливість показати дійсні зв’язки психології з художнім відображенням світу, евристичну взаємодію між ними. Вчинок виявляється також загальним феноменом людської культури” [29, с. 10]. Доводячи, що неможливо зрозуміти еволюцію психологічного знання, досягнути логіку його становлення, не звертаючись до культурно-історичного контексту досягнень науки

і не реконструюючи у категоріогенезі її історію, підхід В.А. Роменця неявно полемізував з категорійним аналізом психологічного знання, запропонованим М.Г. Ярошевським [3; 34].

Система психології у трактуванні В.А. Роменця є життєвою єдністю історичного і логічного. “Логічні суперечності системи, розв’язуючись, стають фактами історії науки.<...>. Логічна структура вчинку в кожному історичному періоді містить у собі ситуаційний, мотиваційний, дієвий і післядієвий компоненти... Кожний історичний рівень психології ставить свої акценти у цій структурі вчинку” [29, с. 10]. Як психологічний феномен учинок постає “осередням психічного перетворення”. “Основні суперечності ситуації, мотивації, вчинкової дії і післядії виразно виявляються у поведінці людей, що знаходять відображення у певних психологічних пошуках” [Там само, с. 11].

Вочевидь занурення вченого в міждисциплінарний простір філософії і культури було продиктовано завданнями психології. Когнітивна складність і постнекласична багатоаспектність аналізу і тут виявилася як авторський дослідницький стиль: учинок одночасно розглядався як одиниця життя людини в культурі, і як культурно-психологічна реальність, що пов’язує і людину зі світом, і психіку з історією та культурою. Подібна інтерпретація вказувала на шлях розв’язання “вічних” методологічних проблем психології: через аналіз вчинку, а також продуктів історії і культури досягалися таємниці психіки. Більше того, В.А. Роменць запропонував психологічну систему, своєрідну матрицю, що дозволяє зорієнтувати в ній найрізноманітніші підходи (діяльнісні, суб’єктно-діяльнісні, культурно-діяльнісні, культурно-історичні, екзистенційно-гуманістичні) як окремі моменти загального руху-поступу теоретичного знання. Методологічно таке розв’язання проблеми синтезу відповідало духу постнекласичної раціональності: схожим чином А. Ейнштейн свого часу запропонував нову парадигму комунікації для традиційних підходів класичної фізики. У цьому канонічному опрацюванні піднятої проблематики виявилася синтетичність, комунікативність і діалогічність підходу В.А. Роменця, котрий запропонував методологічний ескіз єдиної системи психологічного знання.

Вчинковий принцип єдиним методологічним стрижнем пронизує строкату феноменологічну мозаїку історії психології. “Ситуативна сто-

рона вчинку виявляється в міфологічній психології, психології Стародавнього світу і середніх століть. Мотиваційна – визначає основні віхи становлення психології в епоху від Ренесансу до Просвітництва включно. Дієва і післядієва – стають основним фокусом у вивченні психології в XIX і XX століть” [Там само, с. 11]. Як одиниця культурно-історичного розвитку людства вчинок поєднує у собі історичні, психологічні та етичні виміри, виступаючи категорією підвищеної онтологічної і гносеологічної складності. Будучи задіяним до конкретної життєвої реальності, він, проте, дозволяє з неї виокремити ланцюжок абстрактних понять: умови його протікання викликають до життя уявлення про ситуацію, спонукальні джерела ведуть до аналізу мотивації, змістом учинку є дії, а його наслідки пов’язані з рефлексією, самопізнанням і самотворенням особистості.

Ситуативний принцип періодизації історії всесвітньої психології характерний для античної і частково середньовічної епохи. Тут спочатку розгортається *ситуація значень*. “Ситуація у цілому постає у своїй психологічній основі як залежна і незалежна від людини” [Там само, с. 11]. Фаталізм і магія з’являються як перші форми психологічної практики, у яких теоретичне знання і повсякденне життя синкретично поєднані. “Фатум і магія пов’язуються із значенням, яке визначає перші рівні психологічних переконань. Якщо все у світі взаємопов’язано, приречено, то будь-які події можуть бути знаком, що вказує на цю приреченість” [Там само, с. 11]. Потім розвивається *конфліктна ситуація*, відбувається диференціація культурно-психологічних реальностей, поляризація різних сторін буття (одночасно існують атоми і пустота, смерть і безсмертя, еманация й екстаз, душа індивідуальна і душа світова), онтологічного і гносеологічного та їх усвідомлення. Саме усвідомлення цих поляризацій приводить до конфліктної ситуації. “При цьому мотивація, дія і післядія не мають принципово нового психологічного змісту порівняно з тим, що є у самій ситуації. Тому мотивація, дія і післядія на цьому рівні розвитку психології ситуативні за своїм характером” [Там само, с. 12]. Формується *ситуація колізій*, що виявляє себе у протиставленні способів життя у середньовічну епоху – виникають уявлення і концепції божественного і людського (тваринячого) буття. “Відкидання гріхів у людській психіці спри-

чиняло нівелювання духовного.” [Там само, с. 13]. Якщо патристика була провідною ідеологією середніх століть, то схоластика задала категорійний лад мислення. “Розуміння предмета вважалося достатнім, якщо його можна було підвести під ту чи іншу категорію, а потім створити їх (категорій) координаційну і субординаційну розумову мережу” [Там само, с. 13]. У цю ж епоху сформувалися дві психології – категорійно-теоретична та емпірична.

Зі свого боку, мікрокосмос і макрокосмос були категоріями, у яких знайшли відображення “провідні психологічні пошукування античності”. Презирство до тваринячої природи людини відрізняло християнську психологію. Духовне опертя християнські мислителі шукали не в аналізі емпіричної чуттєвої реальності, а у сфері ідеального, тому ними розроблялися ідеї краси і порядку, хоча уявлення про красу як самодостатність було сформульовано ще в античну епоху. “Аристотель показав на шлях ідеалізації психічного, починаючи від органів відчуття і завершуючи мисленням і практичною (моральною) діяльністю людини. Почуття нічого не беруть від зовнішнього світу, тільки форму, а мислення, душа є формою форм, до того ж такою, яка володіє здатністю керівництва” [Там само, с. 24]. Єдність краси і добра (калокагатія) стала провідним принципом античної етики. Антична психологія розвивала уявлення про гармонію душі і тіла, про цілісність і велич душі. “...Мікрокосмос – замкнений у собі світ, який є зрізом великого світу, одним із можливих зрізів, і лише в ньому виявляється краса великого світу” [Там само, с. 25]. У зв’язку з цим важливо звернути увагу, що у своїй концепції В.А. Роменець спирається на “ідею про “зріз”, “переріз” двох світів (малого і великого), про здійснення самопізнання великого світу через світ малий, тому що вимога “пізнай самого себе” є вимога пізнати себе як пов’язаного із великим світом і водночас як його виразника” [Там само, с. 25].

Якщо в античній психології предметом рефлексії були зв’язки людини з природою, то у середні століття на передній план вийшов взаємозв’язок іншого роду – людини з вищими світами. Поляризаціями для середньовічної психології стали душа і “вище існування”, культурною домінантою для еволюції психологічного знання – релігія. В теологічному контексті йшла розробка ідеї розвитку психіки (історичне та індивідуальне), відносин душі і тіла. Патристика висвітила проблематику, що

стосується ролі тіла у формуванні душі: “роль руки як робочого органу” і “роль мови як комунікативного засобу” в духовному перетворенні людини. За В.А. Роменцем, саме у цей час виникла *історична психологія*, предметом рефлексії якої сталася відмінність античного типу особистості від феодального, а християнської особистості від дохристиянської.

Мотиваційний принцип періодизації історії всесвітньої психології найбільш яскраво виявив себе в епоху Відродження і бароко. “Інтерес до досвідного характеру знань у розвитку психології Відродження був пов’язаний перш за все із з’ясуванням рушійних сил людської поведінки, які тепер бачили не у пануванні фаталістичної сторони ситуації, а в тому, що людина сама себе спрямовує і цим визначає свою долю. Психологія переходить на мотиваційний рівень інтерпретації свого предмета” [Там само, с. 14]. На цьому ж етапі відбувається диференціація типів мотивації – усвідомлена і неусвідомлена: “мотивація має подвійний характер (вчиняти чи не вчиняти, поступати так чи інакше)”, за сумнівами слідує вибір. Специфічною психологічною проблемою епохи Відродження стає “боротьба мотивів” як основа для самовизначення людини. Теорії поведінки формулюються у цей час у душі бароко. “За зовнішньою усвідомлюваною пристойністю приховується егоїстична тенденція, самолюбність, мотив самозбереження” [Там само, с. 15]. В епоху Просвітництва на передній план виходить проблема ухвалення рішень.

Вчинкова дія і післядія як принципи періодизації історії всесвітньої психології найбільш виразно наявні у психології XIX і XX століть. Важливу роль в еволюції психічного знання починає відігравати категорія дії (до її розробки звертаються різні дослідники, як Г. Спенсер, В. Джемс, Ж. Піаже, Л.С. Виготський, А. Валлон, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн). Психіка починає розглядатися як функція і як знаряддя, “як засіб і як мета”. Як засіб вона наявна в науково-природничо зорієнтованій психології, схильній тлумачити психіку через завдання адаптації організму до середовища. “Психологи, надаючи перевагу принципу адаптації, немов би втрачають психіку у її самоцінності. Психіка не лише інструмент пристосування до середовища. Вона є життя людини, переживання, ставлення до світу, має свій зміст” [Там само, с. 17]. Проте, поряд із природничо-науковою психологією, у цей же час зароджується й екзистенційно-

гуманістична психологія, що виростає на фундаменті філософії життя і визначає психологію як науку про безпосередній досвід (безпосередні дані свідомості). В.А. Роменець вказує на закономірність і важливість появи цих методологічно протилежних форм психології, а також на їх взаємну доповнюваність і рух-поступ назустріч одна одній.

Якщо однією віссю концепції В.А. Роменця (вертикальним аналізом) є історична координата еволюції психологічного знання, то іншою віссю (аналізом за горизонталлю) – культурологічна координата, що припускає вивчення специфіки цього знання “у різних регіонах світу в зв’язку з культурою”. Провідні проблеми історії всесвітньої психології вчений розмістив тут у системі, що припускає дві підстави: з одного боку, періодизація еволюції психологічного пізнання, з другого – її співвідношення із структурою вчинку. Сама по собі така постановка завдання дозволила вивести еволюцію психологічного знання з лінійної площини у стереоскопічний мислєдільний простір, що відповідає постнекласичному типу раціональності в методології науки. Методами дослідження постали не тільки класичне вивчення джерел і порівняльно-історичний аналіз психологічних праць, а й “співвідношення вертикальних і горизонтальних історико-психологічних зрізів”. Природно, що дослідження набуло складного багаточинникового характеру, в якому вгадується власне постнекласичному типу раціональності прагнення до мережної організації знання. “У психологічному джерелі визначається: а) співвідношення логічного осередку і системи психології, б) опосередкований образ і його зв’язок з логічним осередком твору даного автора та інших його праць, з історико-психологічним процесом в цілому, в) складові частини психологічного твору, г) місце даної психологічної теорії у загальному історико-психологічному процесі, д) загальнокультурне значення психологічного твору, е) зв’язок науково-психологічного твору із творами інших форм відображення (художньої, правової і т. ін.) даної епохи, ж) інваріантне ядро психологічної системи і творча обробка його у зв’язку з особливостями культури тієї чи іншої епохи, з) класичні твори в історії психології у світлі історії психології, досягнень суміжних і несуміжних наук, звичаїв і вдач даного народу, що охоплюється поняттям історизму, і) можливі шляхи творчого розвитку ідей, що містяться

в даному психологічному творі, до) психологічний твір як феномен життєвого і творчого шляху вченого, мислителя” [29, с. 5].

Оригінальність історико-психологічному дослідженню В.А. Роменця додає також підвищена увага до психології стародавнього світу і традиційних культур. Провідними психологічними проблемами у цих культурах є “тотем і спільність (предки і нащадки), ритуал (звичай, церемонія) – вчинок, нірвана – кама (гедоністичний потяг), людське – вселюдське, мікрокосмос – макрокосмос, душа – вище існування, я – інший, страждальність – самодостатність, інтелектуальне – моральне, біологічне – соціальне, самопізнання – самотворення” [Там само, с. 20]. У стародавньому світі уявлення про душу формувалося в контексті первісного світовідчуження. В.А. Роменець досконально вивчив, яким чином ритуальна поведінка пов’язана з уявленнями про душу в тому чи іншому суспільстві (з ідеями про її структуру, розвиток, долю і метемпсихози). Ритуалами у традиційних культурах виділяли і позначали значущі події у житті людини: її народження, отримання дорослого статусу, створення власної сім’ї, останній шлях (завершення життя). Уявлення про фатум, магію, оргії розглядалися ученим як форми поведінки, що набувають культурно-психологічного смислу. Якщо В.А. Роменець аналізував зіставлення оргій і табу в рамках традиційної культури, то антиномія офіційної культури і карнавалу вивчалася М.М. Бахтіним на прикладі середньовічної епохи. Вочевидь перший спирався також на “психологічний аналіз тотемістичних вірувань в душу, виконаний Е. Тейлором, Дж. Фрезером, В. Вундтом, Л. Леві-Брюлем, О.М. Афанасьєвим, О.О. Потебнею, Ю.І. Семеновим та іншими у плані [вивчення] особливостей первісного мислення” [Там само, с. 21], доповнюючи цей аналіз оригінальним принципом абсолютизації значень (у даному разі, наданні їм магічного характеру) і звертаючись у пошуках доказів своїх ідей також до уявлень про душу єгиптян, греків, слов’ян. На наш погляд, неявно полемізуючи тут з М.М. Бахтіним, учений здійснив диференціацію міфологічної і народної психологій, звернувши увагу на те, що якщо у першому випадку йдеться про архаїчні вірування, то в другому з арсеналу міфологічної психології відбирається виключно те, що “продовжує працювати” в подальші століття.

Окремо підкреслимо, що мало хто із психологів та істориків психології звертався до

аналізу психологічного знання східних культур. Тоді як В.А. Роменець, поклавши у підґрунтя аналізу вчинок як опосередковану ланку, ґрунтовно вивчав взаємозв'язки ритуалу і психологічних переконань у Стародавньому Китаї. “У формі поляризацій, зіставлень, властивих конфліктній ситуації, людина фіксує властивості світу і властивості психічних явищ” [Там само, с. 21]. У психологічних теоріях Стародавнього Китаю він виділив категорії *Дао* (життєвий шлях і першопричина світу), традиції і вчинку. Навчання Лао Цзи напряду вказувало на важливість учинками підтримувати традицію. “Стриманість від змін, від володіння речами, знецінення вольових зусиль, схильність до безсторонності, врешті-решт – повернення до Дао, робить людину досконалою, справедливою, благородною” [Там само, с. 21]. Рефлексія способів подолання конфлікту вчинку і традиції відіграла у психологічних навчаннях Китаю важливу роль. Тут же був сформульований принцип недіяння, мистецтво правильної поведінки (на засадах принципу “золотої середини”). В.А. Роменець звернув увагу на теорії “співчуваючого вчинку” і “великого вибору” в ситуації конфлікту. Шлях самовдосконалення, вроджене і набуте, рефлексія способів організації життя між нормами і натурою – осмислювалися як психологічна проблематика, специфічна для даного регіону.

Якщо китайська психологія розробляла питання соціалізації, етики і ритуалу, то індійська психологія фокусувалася на темі прагнення до нірвани, позбавлення від чуттєвості, пристрастей. Психологія Стародавньої Індії, згідно з концепцією В.А. Роменця, мала виражений гуманістичний характер. Поляризованими категоріями тут були *нірвана* і *кама* (нестримна чуттєвість). Прикладними культурно-психологічними практиками слугували психотехніки і тренінги, і саме на досвіді індійської традиції було видно, що практики знаходять розвивальне для людини значення тоді, коли за ними розгортаються філософські горизонти. У рамках кожної культурної традиції ставилися особливі психологічні завдання. Проте загальною серед них у царині психологічного практикування в лоні традиційних культур стало створення підтримувального контексту життєустрою, сформульоване іноді в поняттях мистецтва життя. Окремі практичні завдання, які обговорювалися в контексті індійської психології, торкалися позбавлення людини по-

милкових цінностей, моральної чистоти, самопізнання, духовного повсякдення, котре б перетворювало тілесне буття. “Психологія має екзистенційний смисл у Стародавньому світі і феноменологічний – в епоху Відродження, бароко, Просвіти. Йдеться не просто про психологію у рамках філософії, але про таку науку, яка підлегла філософським завданням, має відповідну теоретичну побудову, ціннісні засади, виходячи з яких розрізняються світи істинний і неістинний у їх відношенні до вчинків людини” [Там само, с. 22].

Якщо психологічні переконання стародавнього світу носили багато в чому культурно специфічний характер, то осьовий час і рух пророків – той історичний контекст, який дозволив висунути на передній план проблематику *людського і вселюдського*. І психологія цієї епохи виявилася “зверненою до тих першоджерел людської психіки, які загальні всім людям” [Там само, с. 23]. Епоха відрізнялася також виникненням ідеалізацій, презирством до матеріального, проблематизацією опосередкованості. “Справжнє спілкування між людьми не може бути безпосереднє; в іншому разі виникають неприязнь, розбрат, помилкові цінності. Поведінка зводиться до володіння матеріальними благами, котре освячується політеїстичною релігією. Лише зв'язок через монотеїстський теологічний принцип, що відкриває в людині вселюдське, знаходить глибинне коріння буття, розкриває справжню спорідненість людської душі” [Там само, с. 23]. На зміну античної психології (з її дихотомією “цивілізована людина – варвар”) поступово приходила ідея вселюдського.

Епоха відродження актуалізувала проблематику *Я та іншого*, у зв'язку з чим розвивалися сюжети, пов'язані із самовизначенням людини, здійснювався синтез християнського монотеїзму й античного політеїзму. “Співвідношення “Я” та “Інший” формує психологічні принципи Відродження. На сцену теолого-психологічного відношення приходять стосунки міжлюдські” [29, с. 26]. В.А. Роменець підкреслює, що в епоху Відродження відбувається взаємопроникнення художньої і наукової творчості, що знаходить відображення і в психологічних поглядах. Ренесансна психологія також розкривається у поєднанні художнього і наукового відтворення людської природи насамперед через творчу діяльність [7, с. 30]. Психіка постає у цю епоху в цілісності духовного і тілесного в людині. Психологічні сю-

жети самовизначення розігруються у стосунках титанів. Для ілюстрації своїх теоретичних ідей В.А. Роменець звертається до сфери мистецтва, у даному разі до феноменології “Переможця” Мікеланджело. “Інший” може бути нівельований як особистість. І навіть коли йому зберігають свободу, він її не приймає, тому що боїться самопізнання і самовизначення, а далі – необхідності самому нести відповідальність за свої вчинки (“втеча від свободи”).<...> Розуміння самодостатності і гідності “Іншого” відбувається тоді, коли його ліквідування стає знищенням сутнісного “Я”. Тоді “Я” вдається до заходів, що зводяться до визнання в “Іншому” наявності свободи самовизначення” [29, с. 27]. Різновиди такої рефлексії знайшли відображення у трактаті Дж. Піко дела Мірандоли “Про гідність людини”. Титанізм також виявляв себе в енциклопедичних знаннях. Діячі Відродження, такі як Мікеланджело, Шекспір, Леонардо да Вінчі, постають “як найвеличніші психологи”, котрі в художній формі розробляли не лише наукову і філософську, а й основну психологічну проблематику. Так, “В. Шекспір у своїй творчості виразив універсалізм особистості” [7, с. 32]. В титанічній особистості Відродження відбувалося доповнення універсалізму – індивідуалізацією і неповторністю особистості. Це знайшло утілення у творчій діяльності людини, а тому виникнення психології творчості В.А. Роменець вважав “типичним продуктом ренесансної культури”. При вивченні епохи Відродження вчений знову отримав змогу повернутися до осмислення теми творчості у визначеному культурно-історичному контексті. “Творчість має бути усвідомлена як універсальна якість людини; у психології програванням творчого процесу створюється готовність до творчості” [29, с. 27].

Одночасно в титанізмі було закладено внутрішню суперечність між універсалізацією та індивідуалізацією. Звідси виникла феноменологія “внутрішньої боротьби титана”. На історичну сцену виступила “фаустовська душа”, яка вмістила і титанічно витримувала “ці глибинні суперечності”. Психологічним наслідком такої феноменології з’явилась рефлексія боротьби мотивів як провідна проблематика культури Відродження. Розробку цієї проблематики (“через своєрідність розуміння добра і зла та визнання того, що добро вміщує зло, а зло є самовизначенням добра”) В.А. Роменець простежує у творах М. Кузанського,

М. Монтеня, Я. Беме, У. Ченьеня. Титанічна людина бореться із собою самою, її конфлікти інтеріоризуються. “Лише той, хто пройшов через цю боротьбу в ренесансній психології переконається, що боротьба мотивів є стрижнем і самопізнання, і визнання особистісної гідності людини. На основі цього були створені образи людини – ідеальної і гріховної” [Там само].

Психологія Відродження плавно перетікає у психологію епохи Бароко, де виникають концепції подвійної природи людини, осмислення реального та ідеального планів людського буття. У розробці психології мотивації відбувається диференціація свідомих і несвідомих процесів, а такі автори, як Ф. Ларошфуко, К. Лабрюйєр, А. Шефтсбері, Б. Грасіан досліджують людські вдачі й у своїх творах дають “викриття маскараду людських відносин” [29, с. 29]. Епоха Просвітництва ставить головним завданням ідею раціонального устрою світу і значення освіти у розвитку людини, проте тут же відбувається розкол інтелектуального і чуттєвого в людській психіці. В цю епоху “висуваються ідеї панування середовища, його всесильного впливу на характер і поведінку індивіда. Думка про те, що людина приречена носити у собі добро і зло змінюється оптимістичним настановленням на легкість зміни її природи. Потрібно тільки цю природу правильно пізнати (як і пізнати людині з достатньою повнотою зовнішній світ) і тоді, відповідно до вчень енциклопедистів, можна запропонувати (обіцяти) людству максимально щасливе життя” [29, с. 31]. Однак саме тут знаходить чіткі контури ідея про самопізнання як про першооснову для самотворення. “Просвітництво залишило нам у вигляді наукової спадщини оригінальні психологічні системи, які нерідко завершуються етичними розділами. Досліджуються зовнішні і внутрішні причини вчинків. Через розкриття природи вчинків і властивостей самої людини, котра їх здійснює, здійснюється її самопізнання, виражається і формується її психологія” [Там само, с. 32]. Важливою темою для психології епохи Просвітництва стало “вивчення мотиваційної динаміки вчинку”, що, своєю чергою, спричинило проникнення у психологію феноменологічного принципу.

В еволюції психологічного знання упродовж XIX–XX століть розроблялася проблематика ролі середовища і спадковості, самопізнання і самотворення у розвитку особистості. У психологію, з одного боку, проникали еволюційні

ідеї, а з другого – здійснювався прорив психології у простір суміжних наук. В.А. Роменець фіксує наступну логіку розвиткового руху психології: рух – дія – рефлекс. “Дія стає домінантною у психологічних пошуках” [Там само, с. 27]. Психологія створює себе як позитивна наука, що відкидає принцип свободи волі на користь принципу рефлекторного відображення (спираючись на ідеї І.М. Сеченова, І.П. Павлова). Одержує розвиток проблематика адаптації людини до середовища. Ж. Піаже здійснює диференціацію двох сторін цього процесу в термінах асиміляції і акомодатії. Адаптація розглядається як активний творчий процес. “Творчість передбачає центрацію і децентрацію, що вказують на риси справжньої творчої оригінальності” [Там само, с. 34].

В.А. Роменець знову звертається до теми творчості, відзначаючи, що творча проблематика обговорювалася навіть у природничо-науковому напрямі психології (у працях Ч. Дарвіна, Т. Рібо, І.М. Сеченова, І.І. Мечників, у Харківській школі і творах С.Л. Рубінштейна). І.П. Павлов розвиває рефлекторну теорію творчого процесу, обґрунтовує творчі типи – розумовий, художній і змішаний, В.М. Бехтерев звертається до аналізу дитячих малюнків. “Перехід від принципу адаптації до принципу творчості був ознаменований психологічними пошуками неповторної, творчої індивідуальності. Це відобразилося навіть у рефлекторній теорії психічного. Принцип індивідуалізації розкриває “філософію життя” (непересічність життя, психічних явищ). З цим принципом пов’язані дільтейвські мотиви неповторності індивідуального людського існування. Була також підкреслена неповторюваність подій історичного процесу (Г. Ріккерт та ін.). З’являється описова психологія, яка розкриває унікальність психічних явищ” [там само, с. 34]. В.А. Роменець підкреслює, що саме інтерес до творчості і відхід на другий план адаптивної моделі поведінки людини повертає психологію до розробки проблематики особистості, що виявилася у вивченні темпераменту, характеру, інтересів, здібностей, обдарованості. Проблема біологічного і соціального знаходить розв’язання у теоріях інтеріоризації. Л.С. Виготський показує, що психіка творить інструменти, котрі дозволяють вибудовувати в ній нові культурні нашарування. С.Л. Рубінштейн розглядає самопізнання як механізм розвитку людини. Спира-

ючись на ці ідеї, В.А. Роменець приходиться до найважливішої тези: за допомогою пізнання себе, осягнення своєї індивідуальності, людина осмислює і вселюдське, і вже на цьому підґрунті здійснюється новий виток у пізнанні свого буття (своєрідне герменевтичне коло) – так за орбітою спіралі відбувається рух-поступ людини (і психології) до смислу. А рухаючись до нього, психологія, не дивлячись на свій відрив від філософії не відмовляється від інтелектуального спадку, а переосмислює у тому числі й філософські проблеми.

Отже, в концепції В.А. Роменця етапи становлення психологічної науки задані трьома способами витлумачення психічного і визначені трьома періодами: *субстанційним*, де постулюється структурна відповідність психіки та її субстанційної основи; *феноменологічним*, де наголошується діалектична зміна психічних явищ (феноменів) як способів самопізнання матерії і духу; *конструктивним* (період “освоєння”), де виявляється адаптивно-творчий характер психічного (у формах етичного, художнього, наукового і технічного освоєння світу).

Першому періоду відповідає розробка *ситуаційної сторони вчинку*, яка синтезує провідні теми історії психології (“предок – нащадок”, “учинок – звичай”, “нірвана – кама” (чуттєвий потяг), “мікрокосмос – макрокосмос”, “душа – вище існування”). Саме цей період охоплює міфологічну психологію, психологію Стародавнього світу і середніх століть.

Другий період присвячений розробці *мотиваційної сторони вчинку*, яка знаходить себе у лоні історико-психологічної проблематики “Я – інший”, “страждальність – самодостатність”, “інтелектуальне – моральне”, “свідоме і несвідоме”. Віхою даного періоду стає вивчення динамічних аспектів психічного й осягнення різноманіття форм її бачення та інтерпретації.

У третьому періоді у форматі історико-психологічної проблематики “соціальне – біологічне”, “самопізнання – самотворення” розкриваються в усьому різноманітті *діяльної сторони вчинку*. Однією з важливих ідей стає трактування психіки як інструменту пізнання і конструювання себе та світу. “Саме дія дозволяє людині не тільки пізнати, а й практично освоїти світ, спираючись на наукову, художню, моральну та інші форми діяльності, пристосовуючись до цього світу (принцип адаптації – від Г. Спенсера до Ж. Піаже та У. Ешбі), змінюючи цей світ (принцип твор-

чості – від О.О. Потебні, О.М. Веселовського до Я.О. Пономарьова, М.Г. Ярошевського та ін.), унаслідок чого індивід формується як особистість, а проблема особистості... стає домінуючою витлумачення психічного...” [Там само, с. 44].

Вчинкова спіраль вибрана В.А. Роменцем як методологічна оптика, у підсумку дозволяє здійснити горезвісну інтеграцію психологічного знання. Вчинок, котрий розглядається як осередок психологічної системи, в історичному плані розгортає ситуаційні, мотиваційні, дієві і рефлексивні (післядіяльні) аспекти. Таким чином учинковий принцип веде до самопізнання. І самотворення (самопобудова), і психологія конструювання людини і світу науки виявляється в концепції В.А. Роменця, однак не в неklasичному, а у постнеklasичному розумінні. І знову актуалізується тема творчості: самопізнання і самотворення інтерпретуються вченим як ключові проблеми життєвого і творчого шляху людини. Культура ж у даній концепції аргументована як середовище, що вирощує і живить психологію. Культурологічний план аналізу дозволяє виявити, з одного боку, зв'язок психології із суміжними науками, а з іншого – історико-культурні теми, що пронизують психологію з глибини століть до сучасності. Дослідник неодноразово підкреслює онтологічно і гносеологічно складну природу *категорії вчинку* як загальнокультурного феномену, що створює методологічні підстави (“осередки”) системи психології й основи для всеосяжної періодизації історії психології. Саме це дає підстави обговорювати його теоретичну спадщину в термінах постнеklasичної раціональності. Ідеальною ж моделлю для творчого шляху В.А. Роменця є образ канонічної психології.

КАНОНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ: ВІД ІДЕАЛУ ДО РЕАЛЬНОСТІ

Питання про те, що вкладав сам автор у поняття “канонічна психологія” [12], вимагає особливого ретельного вивчення й окремої наукової статті. Тут же буде запропонована довільна інтерпретація, “плід наукової фантазії” (Ю.М. Тинянов) різних граней канонічної психології як ідеального проекту дослідницьких устремлень.

Одна з граней канонічної психології – це вершинна психологія, екзистенційна психологія, психологія смислу, психологія повсяк-

денного культурно-історичного життя. До екзистенційної проблематики і психології смислу В.А. Роменець звертається у книзі “Життя і смерть у науковому і релігійному витлумаченні”, розвиваючи в ній тези про діалектику смислових даностей життя і смерті, показуючи, що завдяки пошуку смислу буття людина себе створює, і “як віднаходить сенс життя, а відтак воно й буде прожите” [30, с. 4]. Водночас знаходять поліфонійне звучання теми психології творчості, психології вчинку та ідея синтезу психологічного знання не стільки у системоутворювальній, скільки у смислоорієнтовальній вершині канонічної психології. Психологія “навколо своєї логічної – вчинкової ланки... вибудовує принципову життєву структуру наукових знань про психіку людини. І в цьому полягає її відповідальність перед людським життям” [Там само, с. 4]. Отож, у горизонті канонічної психології ставиться завдання встановити зв'язки психологічного знання із розробками суміжних наук у сфері проблематики життя і смерті людини, а в названій книзі В.А. Роменець реалізує діалог філософсько-психологічного знання і теологічного. Він показує, що не тільки у психіці особи наявні різні світогляди, котрі нерідко породжують внутрішні конфлікти, амбівалентності та інтелектуальну роздвоєність, але і чуттєвий світ, причому вкрай різноманітний і мінливий. Релігія відіграє психотерапевтичну роль, звільняючи людину від таких суперечностей, проте синтез задається ззовні, “тут не потрібна індивідуальна інтерпретація новопосталих проблем”, адже всіляке тлумачення вже передзадано. Однак, розширюючи сфери пізнання і заглиблюючи екзистенційний аналіз, знаходимо, що індивідуальне не протистоїть універсальному: “...лишень у найглибшій людській оригінальності, неповторності... відкривається вселюдське” [Там само, с. 7]. Чітко звучить у даній книзі важлива думка, що вкотре адресується постнеklasичній раціональності у плані толерантності та діалектичного розв'язання антиномій: “Через оригінальність і неповторність відбувається проникнення у загальне, яке об'єднує людей. Лише поверхнєве їх розділяє” [Там само, с. 32].

Філософія життя та описова психологія зосереджуються на проблематиці життєвого шляху особистості. Життя постає тут як орган пізнання: щоб пізнати ту чи іншу реальність – треба вжитися в неї і пережити все, що трапляється у повсякденні. Ідея надлюдини, що

виникає в цьому філософсько-психологічному контексті, знов повертає автора до психології ренесансного титанізму: “я те, що весь час повинно себе долати” [Там само, с. 31]. Звертаючись до роботи 1933 року Ш. Бюлер (“Життєвий шлях людини як психологічна проблема”), В.А. Роменець показує як самоздійснення уможлиблюється шляхом самовизначення. “Самоздійснення особистості припускає чіткі цілі життя, творчість, творення. Самовиконаність особистості залежить від її самовизначення, усвідомлення нею свого покликання”, мети, котра її інтегрує [Там само, с. 35]. Ш. Бюлер запропонувала ідеальну типологію життєвого шляху⁴, хоча очевидно, що життя повне варіацій. В.А. Роменець пов’язує самоздійснення і життєпобудову з категорією вчинку, і саме його теорія вчинку демонструє можливість синтезу теоретичних і прикладних завдань психології. “Основне осереддя, у якому переживається і виявляється життя, в якому можна побачити дійсну пружину його розгортання у часі, є вчинок, і перш за все вчинкові форми розв’язання суперечностей” [Там само, с. 52]. Учений розглядає життя цілісно – як “перманентно розв’язуваний єдиний учинок” (і тут доречно співвіднести це положення із діяльнісною концепцією О.М. Леонтьєва, для котрого життя поставало в образі потоку діяльностей як неподільних і молярних одиниць життя). “Вчинок – вузлова форма людської діяльності. Він виражається перш за все у ситуативних відносинах, які залежать і не залежать від людини” [Там само, с. 52]. Звідси походить ще одна грань канонічної психології – вчинок як методологічний принцип, що задає шуканий синтез багатства історико-культурного і психологічного знання.

У кожній із своїх книг В.А. Роменець розгортає вчинкову теорію, розкриваючи нові грані, звертаючись до прикладів, дивиться через оптику вчинку на нові реальності. І в названій книзі функціонують уже відомі нам категорії – ситуація, мотивація, дія, післядія. Життя протікає у рамках конкретності тих чи інших ситуацій. Провідна суперечність ситуації виявляється у її залежності і незалежності від

суб’єкта повсякдення; таким чином ситуація й освоюється (інтеріоризація, соціалізація, універсалізація), й одночасно в ній відкриваються неосвоєні горизонти (підґрунтя для екстеріоризації та індивідуалізації, унікального). У такий спосіб здійснюється дихання людини в культурі: освоєння і повертання смислів. Взаємодія ситуації та особистості стає перманентною. Завершеною ситуацію робить мотивація, у якій переплітається реальне та ідеальне (друге є “узагальнення життєвих відносин”, а перше – “результат відбору”, себто те, що з можливого стає дійсним). На цьому етапі виникає зміна життєвих моделей (своєрідна *гра моделями*, що цілком співвідноситься із дослідницьким конструктом, застосованим Ю.М. Лотманом в аналізі біографії О.С. Пушкіна – *гра стилями*). “Людина духовно живе, доки має нагоду створювати ідеалізовану мотиваційну модель світу. Процес мотивації як внутрішня рушійна сила вчинку також стає перманентним”. Саме за допомогою вчинку “людина заглиблюється у тенети життя” [Там само, с. 52]. І все ж життєве завдання особистості розв’язується цілою низкою вчинків. Шерег учинків і вистилає життєвий шлях конкретної людини.

Психологія В.А. Роменця – це *філософська психологія*. Ще одна грань канонічної психології виявляється у її спрямованості до філософських горизонтів психологічного знання. Окремі авторські висновки звучать майже сповідально. “Усвідомлення людиною можливості досягти завершеної вичерпаності життя і в результаті відмирання зв’язків зі світом побачити неможливість побудови нових зв’язків, можливо, позбавить смерть властивого їй трагізму” [Там само, с. 55]. Зауважимо, що вчений легко переносить категорії з однієї психологічної системи в іншу (граючи системами) і з їх допомогою розкриває нові смисли. Скажімо, В.А. Роменець використовує терміни Ж. Піаже, розширюючи можливості їх інтерпретації від конкретно-наукових до загальнонаукових і навіть до філософських категорій. “Центрація і децентрація – мотиви і способи тлумачення світу у зв’язку із спрямованістю

⁴ Відповідно до типології Ш. Бюлер, у віці 16–20 років виникають передумови для самоздійснення: 16–20–25–30 років – час пошуку себе і партнера, конструювання ескізу життя; в діапазоні 25–30–45–50 років – відбувається виявлення справжнього покликання, становлення професійної і сімейної ідентичності; 45–50–65–70 років – характеризується завершенням професійної діяльності та ризиком “душевної кризи як результату біологічної інволюції і скорочення часової перспективи”, у 65–70 років вектор смислопобудови перебуває у форматі руху від професії до захоплень [30, с. 35].

вчинків” [Там само, с. 55]. “Ці ідеї Піаже дають змогу зрозуміти, як людина здійснює розгортання свого життєвого шляху на ресурсі окремого переживання – в минуле і майбутнє, як зберігає цей шлях із його реальним та ідеальним компонентами у своєму уявленні” [Там само, с. 57].

В.А. Роменець відзначає, що психологічна зрілість охоплює такий смисловий конструкт, як *толерантність*, котра передбачає не тільки розуміння, а й ухвалення своєрідності іншого. “Психічна зрілість – це констеляція багатоманітних позицій бачення світу і дій відповідно до цього бачення. <...>. Зміна психічних моделей світу на життєвому шляху людини здійснюється у результаті усвідомлення їх практичної безпорадності, неприйнятності для інших людей, їх внутрішньої суперечності. <...>. Разом із зміною цих моделей світу змінюються ціннісні орієнтації людини” [Там само, с. 58–60].

Нарешті, канонічна психологія – це діалектична психологія, що створюється на пошуку єдності у різноманітті (моністичний принцип, що межово співпадає з ідеалом плюралізму). Вчинок як одиниця життя відбувається в океані різноманітних форм та у змістовленні світу (тим самим знімається психологічна антиномія “людина і світ”); осмислення вчинку стає механізмом розвитку особистості (буття людини в культурі припускає гармонійний ритм входження посередництвом вчинку в світ і занурення рефлексії у себе як осмислення досконалих діянь); творчий розвиток людини пов’язаний не тільки з реальними діями, але і з перетворенням багатства світу в уяві. Відтак бачимо, що в одній з останніх (уже канонічних) книг усі дослідницькі тематизми В.А. Роменця виявилися переплетені, взаємопов’язані, склалися у рефлексивно і екзистенційно складне, діалектично єдине ціле.

Вершиною життєвого шляху людини, за В.А. Роменцем, є досягнення нею зрілості, що саме собою “рідкісне явище” (і тут виникає перспектива співвіднести його вчення з концепцією самоактуалізованої особистості А. Маслоу). Примітно, що у вченні В.А. Роменця про життєвий шлях людини вступають у діалог найрізноманітніші психологічні підходи. “Зріла людина як *мікрокосмос* уміщає в собі весь великий світ (*макрокосмос*), знає себе саме як світ малий” [Там само, с. 74]. Причому механізмом психологічної зрілості тут є *взаєморозуміння*. Природа людини розкривається у різноманітті її відносин зі світом і ставлень

до інших людей. “Індивід, проте, не проявляє *всієї своєї* природи, а лише ті якості, які потрібні іншому <...>. Психічна зрілість людини виражається не просто у визнанні самоцінності іншого, а у здатності продуктивних взаємостосунків із ним, яке виявляється у взаємному збагаченні через духовну змістовність кожного” [Там само, с. 72]. В.А. Роменець диференціює особистість і характер як різні рівні регуляції людського життя. “Головний мотив особистісного рівня поведінки – гідність людини” [Там само, с. 71], тоді як “провідний мотив характерного рівня дії – діяльнісні досягнення” [Там само, с. 72]. Отож звернення ученого до категорії гідності особистості стає ще однією гранню, що характеризує новаційний проект канонічної психології.

Таким чином, канонічна психологія являє собою дороговказ, тобто той ваблячий й одночасно недосяжний ідеал психологічного знання, якого прагнув В.А. Роменець. У цій авторській версії психології – чи відноситься остання до концепції життєвого шляху людини (вершинної зрілості як смислоорієнтувального ідеалу), чи переосмислює проблеми інтеграції психологічного знання – розкривається діалектика (гра) психології ідеальної і реальної, наукової і житейської (життєвої, повсякденної). Причому буденна психологія конкретної культурно-історичної епохи породжує певний образ психології, з допомогою якого ця наука осмислює і створює себе, породжуючи ті чи інші психологічні системи. В інтерпретації канонічної психології В.А. Роменця, запропонованої П.А. М’ясоїдом [4], репрезентується ідея, що дозволяє ще раз повернутися до конструктивізму як неявного методологічного настановлення (і виникає переформування з ідеями К. Гергена про роль психологічного просвітництва в соціокультурній модернізації суспільства): *створюючи психологічні системи, ми змінюємо образи психології, а завдяки зміні цих образів змінюється і культурно-історична психологія повсякденного життя*. Психологічна система – це своєрідне дзеркало (мікрокосм) для історичної психології, яка у процесі такого самоусвідомлення стає ще й канонічною (макрокосмом). Знову в індивідуальному відображається універсальне, звісно, як методологічний принцип.

А.В. Юревич, характеризуючи пізнавальну ситуацію в сучасній психології, вказав на три розриви, що визначають критичні лінії еволюції психологічної науки: а) між дослідженням

і психологічною практикою, б) між минулим і теперішнім часовими вимірами, а також в) між окремими фрагментами знання [33]. На наш погляд, проект канонічної психології В.А. Роменця, у якому сьогодні прочитуються постнекласичні дослідницькі настановлення толерантності, діалогічності і комунікативності, онтологічно і гносеологічно складної синтетичної організації знання, є однією з конструктивних відповідей на розв'язання окресленої проблеми. Відзначимо також, що виняткову актуальність і сучасність підхід В.А. Роменця знаходить у світлі міждисциплінарної практики культурно-історичної епістемології [21].

Міждисциплінарний дискурс, що дозволяє вивчати психологічний розвиток людини, не вириваючи його з різноманітності контекстів соціокультурного, культурно-історичного і повсякденного життя, є однією з ключових особливостей сучасної пізнавальної ситуації в науці. Всі загальнонаукові парадигми, що виникли в кінці ХХ століття і пов'язані з перебігом постмодернізму, синергетики, постнекласичної науки, культурно-історичної епістемології та антропологічного повороту [20], робили ставку саме на інтеграційні тенденції і комунікативну раціональність. Проте дивним чином ці розкидані по різних парадигмальних нішах ідеї виявилися сконцентрованими у проекті канонічної психології В.А. Роменця, у зв'язку з чим на дослідників його творчості покладається важливе завдання – надати їм у сучасному пізнавальному контексті подальшого розвитку, реалізуючи тим самим живу діалектику унікального та універсального.

1. Гусельцева М.С. Культурно-історичний підхід В.А. Роменця: ідея культури та ідеї в культурі / М.С. Гусельцева // Психологія і суспільство. – 2011. – № 2. – С. 92–105.

2. Мусатов С. Сторінки пам'яті про В.А. Роменця / С. Мусатов // Психологія і суспільство. – 2011. – № 2. – С. 179–180.

3. М'ясоїд П. Володимир Роменець: від психології творчості до творчості у психології / П. М'ясоїд // Психологія і суспільство. – 2011. – № 2. – С. 64–92.

4. М'ясоїд П.А. Курс загальної психології: [підручник] / П.А. М'ясоїд. – К.: Алерта, 2010. – Т. 1. – 496 с.

5. Роменець В.А. Історія психології: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1978. – 439 с.

6. Роменець В. А. Історія психології Стародавнього світу і середніх віків: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища школа, 1983. – 415 с.

7. Роменець В.А. Історія психології епохи Відродження: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1988. – 365 с.

8. Роменець В.А. Історія психології XVII століття: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1990. – 365 с.

9. Роменець, В. А. Історія психології епохи Просвітництва: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1993. – 568 с.

10. Роменець, В.А. Історія психології XIX – початку ХХ століття: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1995. – 614 с.

11. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття: [навч. посіб.] / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.

12. Роменець, В. А. Постанова канонічної психології / В. А. Роменець // Основи психології: [підручник; за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця]. – 6-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – С. 605–621.

13. Роменець В.А. Психологічні особливості формування мрії у старшокласників / В.А. Роменець // Радянська школа. – 1960. – № 6. – С. 26–31.

14. Роменець В.А. Психологія творчості: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – 3-є вид. – К.: Либідь, 2004. – 288 с.

15. Роменець В. А. Про логіку фантазії в письмових творах старшокласників / В.А. Роменець // Українська мова в школі. – 1958. – № 4. – С. 43–49.

16. Роменець В.А. Про стиль учнівських творів / В.А. Роменець // Література в школі. – 1957. – № 1. – С. 56–62.

17. Роменець В.А. Розвиток творчої уяви учнів на уроках літератури / В.А. Роменець // Література в школі. – 1957. – № 3. – С. 25–31.

18. Роменець В.А. Фантазія, пізнання, творчість / В.А. Роменець. – К.: Наукова думка, 1965. – 151 с.

19. Список праць Володимира Роменця та праць про його творчість // Психологія і суспільство. – 2011. – № 2. – С. 183–187.

20. Гусельцева М.С. Культурная психология: методология, история, перспективы / М.С. Гусельцева. – М.: Прометей, 2007. – 292 с.

21. Гусельцева М.С. Психологическое знание и культурно-историческая эпистемология / М.С. Гусельцева // Вопросы психологии. – 2011а. – № 3. – С. 3–16.

22. Мясоид П.А. Психология в аспекте типов научной рациональности / П.А. Мясоид // Вопросы психологии. – 2004. – № 6. – С. 3–17.

23. Овсяннико-Куликовский Д.Н. История русской интеллигенции: Итоги русской художественной литературы XIX века / Д.Н. Овсяннико-Куликовский / Собр. соч. – М.: Изд-во В.М. Саблина, 1907. – 272 с.

24. Раевский А.Н. Психология речи в советской психологической науке за 40 лет / А.Н. Раевский. – К.: Изд-во КГУ им. Т.Г. Шевченко, 1958. – 128 с.

25. Роменец В.А. В общении с первоисточниками (О хрестоматиях по психологии, подготовленных на психологическом факультете МГУ и выпущенных изд-вом МГУ) / В.А. Роменец // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 172–175.

26. Роменец В.А. Особенности юношеской фантазии в процессе поэтического отражения действительности: Автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук (по психологии). Научный руководитель – профессор А.Н. Раевский / В.А. Роменец / Киевский гос.

пед. ін-т ім. А.М. Горького. — К., 1960. — 16 с.

27. *Роменец В.А.* Особенности творческой фантазии в литературных сочинениях юношества: Автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук (по психологии) / В. А. Роменец / Киевский гос. пед. ин-т ім. А.М. Горького. — К., 1961. — 15 с.

28. *Роменец В.А.* Творческая фантазия и познавательный процесс: Автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филос. наук / В.А. Роменец / АН УССР. Секция обществ. наук. — К., 1964. — 12 с.

29. *Роменец В.А.* Предмет и принципы историко-психологического исследования: Дис ... в форме научного доклада ... доктора психол. наук / В.А. Роменец. — К., 1989. — 42 с.

30. *Роменец В. А.* Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании / В.А. Роменец. — К.: Здоровье, 1989а. — 192 с.

31. *Рубинштейн С.Л.* Принцип творческой деятельности / С.Л. Рубинштейн // Вопросы философии. — 1989. — № 4. — С.88-96.

32. *Стоюнин В.Я.* Избранные педагогические сочинения. — М.: Педагогика, 1991. — 368 с.

33. *Юревич А.В.* Психология и методология. — М.: ИП РАН, 2005. — 312 с.

34. *Ярошевский М.Г.* Психология в XX столетии. Теоретические проблемы развития психологической науки. — М.: Политиздат, 1974. — 368 с.

35. *Kvale S.* Postmodern Psychology: A Contradiction in Terms? // Psychology and Postmodernism / Ed. S. Kvale. — L.: Sage Publ., 1994. — P. 31-57.

АНОТАЦІЯ

Гусельцева Марина Сергіївна.

Спадщина В.А. Роменця: від психології фантазії до проекту канонічної психології.

Стаття присвячена теоретико-методологічній інтерпретації наукової спадщини видатного українського психолога В.А. Роменця, детально розглядаються його ранні праці, присвячені вивченню фантазії і психології творчості, обговорюється концепція вчинку та її значення для історії і теорії психології, проводиться зіставлення культурно-гуманістичного підходу в психології з культурно-історичним, діяльнісним і міждисциплінарними підходами. Доводиться, що авторська версія психології українського мислителя є філософською, а способу його мислення притаманна винятково глибока діалектичність на шляху пошуку єдності у багатоманітні розуміння психіки і вчинку як її вершинного культурно-історичного новоутворення й універсального способу творчої присутності (буття) людини у світі. Закономірно, що запропонований ним проект канонічної психології вдало зреалізує постнекласичні дослідницькі настановлення толерантності, діалогічності і комунікативності, що у підсумку творчого шляху вченого уможливають онтологічно і гносеологічно складну метасистему доведеного, історично узмістовленого та філософськи обґрунтованого, психологічного знання.

Ключові слова: В.А. Роменець, психологія творчості, психологія вчинку, канонічна психологія, культурно-історична епістемологія, методологія, історія психології.

АННОТАЦИЯ

Гусельцева Марина Сергеевна.

Наследие В.А. Роменца: от психологии фантазии к проекту канонической психологии.

Статья посвящена теоретико-методологической интерпретации научного наследия выдающегося украинского психолога В.А. Роменца, подробно рассматриваются его ранние работы, посвященные изучению фантазии и психологии творчества, обсуждается концепция поступка и ее значение для истории и теории психологии, проводится сопоставление культурно-гуманистического подхода в психологии с культурно-историческим, деятельностным и междисциплинарными подходами. Доказывается, что авторская версия психологии украинского мыслителя является философской, а способу его мышления свойственна исключительно глубокая диалектичность на пути поиска единства в многообразии понимания психики и поступка как ее культурно-исторического новообразования и универсального способа творческого присутствия (бытия) человека в мире. Закономерно, что предложенный им проект канонической психологии удачно реализует постнекласические исследовательские установки толерантности, диалогичности и коммуникативности, которые в итоге его творческого пути делают возможным онтологически и гносеологически сложную метасистему целостного, исторически содержательного и философски обоснованного, психологического знания.

Ключевые слова: В.А. Роменец, психология творчества, психология поступка, каноническая психология, культурно-историческая эпистемология, методология, история психологии.

ANNOTATION

Guseltseva Marina.

V. Romenets's Heritage: From Psychology of Fantasy to Dream about Canonic Psychology.

The article is devoted to the theoretical-methodological interpretation of scientific heritage of outstanding Ukrainian psychologist V. Romenets. In the article the early works of Romenets, devoted to studying fantasy and psychology of creation, are considered; the concept of act and its significance for history and theory of psychology, are discussed; cultural-humanistic approach in psychology is compared with cultural-historical, action and interdisciplinary approaches. It has been substantiated that author's version of psychology of Ukrainian philosopher is philosophical, and exceptionally deep dialectics is a peculiar characteristic of his way of thinking in his search for integrity in diversity of understanding psychics and act as its peak cultural-historical creation and universal way of creativity being of a human in the world. Our project of canonic psychology successfully realizes post-neo-classical research instructions of tolerance, dialogic and communicativeness, which in the result of creative way of a scientist make ontologically and epistemologically complicated meta-system of accomplished, historically substantiated and philosophically substantiated, psychological knowledge, possible.

Key words: V. Romenets, psychology of creation, psychology of act, canonic psychology, cultural-historical epistemology, methodology, history of psychology.

Переклад з російської професора Анатолія В. Фурмана

Надійшла до редакції 25.03.2012.